

УДК 277.4 : 322 «197»

**ОПОЗИЦІЙНІ ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТИЯНИ-БАПТИСТИ VS ОРГАНИ ВЛАДИ:
ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ РАДЯНСЬКОГО СОЦІУМУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.****Олександр Лахно**

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Україна, 36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
e-mail: historicc@gmail.com

Сучасна вітчизняна історична наука прагне інтегруватися у світовий історичний простір. Як результат, усе більшої уваги у дослідженнях надається антропоцентризму, тобто посилюються людинознавчі тенденції у науковому пошуку. У зв'язку з цим більшого поширення набула порівняно нова галузь історичних знань – історія повсякденності. Відомо, що предметом її вивчення є сфера щоденного життя пересічної людини через осмислення її діяльності та свідомості у типових сферах приватного життя. Наслідком цього є зростання уваги до дослідження світоглядних уявлень, релігійних почуттів, проявів т. зв. «релігійної поведінки» у конфліктних ситуаціях, пов'язаних із відносинами між віруючими й органами радянської атеїстичної влади. Криза таких стосунків не зменшила своєї гостроти навіть у другій половині ХХ ст. Особливо помітним є конфлікт між опозиційно налаштованими до радянського законодавства про релігійні культу прибічниками Ради церков Євангелієвських християн-баптистів (РЦ ЄХБ) та органами місцевої влади. Саме через сукупність конфліктних ситуацій у повсякденних практиках можна робити узагальнення щодо радянської державно-партійної політики по відношенню до віруючих-протестантів.

Метою статті є аналіз конфліктних ситуацій між віруючими Співки церков ЄХБ (СЦ ЄХБ) і місцевою владою у повсякденні радянського соціуму упродовж другої половини ХХ ст.

Наукова новизна положень статті визначається тим, що у вітчизняній історіографії відсутні спеціальні дослідження поставленої проблематики, а проаналізовані у статті випадки повсякденного життя до наукового обігу вводяться вперше. Найвні дослідження з подібних проблем не акцентують увагу на повсякденних практиках життя звичайних віруючих, а розглядають політику радянської влади та комуністичної партії у цілому. Так, зокрема, окремі випадки повсякденного життя пересічних віруючих ЄХБ, опозиційно налаштованих до офіційної Всесоюзної Ради ЄХБ (ВР ЄХБ), у

своїх наукових працях розглядали О. Бажан та Ю. Данилюк [1; 3], а також іноземний автор – В. Заватський [5]. Окреслена нами проблема не була предметом розгляду цих науковців.

У 1965 р. організаційно оформилася опозиційна до офіційної Співки церков ЄХБ (СЦ ЄХБ) на чолі з Радою церков ЄХБ (РЦ ЄХБ). Уже тоді партійні органи та радянська влада активно використовували методи терору до прибічників церковної опозиції на місцях. Як наслідок – віруючі шукали різні шляхи виходу з конфліктних ситуацій.

Так, зокрема, дошкульний випадок для органів влади трапився у м. Миргород Полтавської області у 1967 р. Тут незадовго до смерті член КПРС з 25-літнім стажем О. Бутенко заповів, щоб його тіло поховали віруючі церкви ЄХБ за релігійним обрядом. Сім'я так і вчинила. Проте під час похоронної процесії представники місцевої влади силою відібрали труну з покійником у його родини та поховали за радянським звичаєм. При цьому вони перешкоджали родичам попрощатися з померлим. На цвинтарі частину віруючих вкинули до автомашини та забрали до відділу міліції. Ці події детально описали сини покійного О. Бутенка у відкритому листі-заяві до Л. Брежнєва від 26 березня 1967 р. [10].

Деяко пізніше, у 1972 р., світовою сенсацією стала історія, пов'язана з загибеллю 20-річного солдата Івана Мойсеєва – члена незареєстрованої громади ЄХБ. За офіційною версією, солдат втопився у морі неподалік Керчі 16 липня. Але його родичі й одновірці стверджували, що при відкритті труни вони знайшли на тілі Мойсеєва сліди ран і побоїв [16, арк. 88-91]. Чутка про те, що у радянській армії замучили за віру невинного юнака, швидко розлетілася поміж віруючих. Про І. Мойсеєва стало відомо і за кордоном. Допомогти загиблому вже було запізно, але люди різних країн вимагали провести об'єктивне розслідування, назвати винних [18].

І. Мойсеєв став для віруючих СЦ ЄХБ ще одним мучеником, а радянські ідеологи аж до

«перебудови» прилюдно «спростовували наклеп», тобто тримали у таємниці правду про цю трагедію [4, арк. 109-114].

У травні 1973 р. неподалік сел. Високий Харківської обл. пройшло зібрання прибічників РЦ, на якому були присутніми близько 650 осіб, у тому числі понад 250 чоловік молоді з інших областей і республік СРСР. Неймовірними зусиллями місцеві органи влади зупинили демонстрацію. Більше 30 активістів притягнули до адміністративної, а лідера опозиційно налаштованих віруючих церкви ЄХБ Б. Здоровця – вкотре до кримінальної відповідальності [1, с. 254]. Цього разу на 3 роки позбавлення волі, хоча він – інвалід II групи. Б. Здоровець оголосив голодовку на знак протесту проти нелюдського ставлення до нього [12, с. 1].

Загалом, органи контролю постійно здійснювали моніторинг релігійної ситуації у своїй місцевості. Коли до них надходила інформація про підготовку незареєстрованих громад ЄХБ до певних активних дій (зібрань, збору підписів тощо), ці органи одразу ж вдавалися до протидії. З-поміж типових заходів щодо попередження активності громад СЦ ЄХБ, як правило, були:

1) встановлення жорсткого контролю за місцями зібрань громад СЦ ЄХБ;

2) боротьба зі спробами таких зібрань, через пропозиції віруючим відвідувати зареєстровані громади;

3) встановлення комісіями сприяння за додержанням законодавства про культури при районних і сільських Радах депутатів трудящих щоденного контролю за можливими місцями зібрань прибічників РЦ;

4) виклики на засідання комісії активістів груп і попередження їх про протизаконну діяльність і відповідальність за це перед законом;

5) суворий контроль за місцями можливих зборів віруючих на автобусних і залізничних вокзалах, а також за можливою масовою купівлею квитків до Москви, Києва й інших міст СРСР;

6) жорсткий нагляд поштових відділень за надсиланням кореспонденції й, особливо, урядових телеграм, підписаних групами віруючих [15, арк. 65].

Віруючі СЦ ЄХБ таємно друкували релігійну літературу. Запорукою тривалої підпільної видавничої діяльності став не лише значний попит на релігійну літературу, а й взаємодопомога та винахідливість християн у найскладніших умовах атеїстичного тиску на права віруючих громадян. Друкарський станок при-

водили у дію невеликим двигуном, який не потребував багато електроенергії, щоб великі рахунки за неї не виводили спецоргани на слід підпільної типографії. Як правило, це були ручні друкарські станки: руками машині надавали початкову інерцію, а потім її підтримував електродвигун. Такі машини конструювали на основі двох валиків пральної машини, велосипедних педалей, ланцюга й інших побутових матеріалів. Цей станок можна було зберігати у розібраному вигляді у п'яти невеликих валізах і без зайвої уваги спокійно переносити з одного місця в інше. Щоб цей станок друкував продукцію, віруючі здирали кору з дерев, палили гумові колеса та збирали металеву стружку, аби потім, змішавши всі необхідні інгредієнти, отримати типографську фарбу. У типографіях не було набірників, але окремі працівники-підпільники непогано виконували цю роботу, підбираючи необхідний шрифт у різних виданнях і перефотографуючи його. Оскільки одна людина не могла непомітно придбати більше однієї пачки паперу, то купівлею та транспортуванням паперу займалися сотні людей [8, с. 50].

Часто органи влади вели підготовку до молітовних зібрань віруючих СЦ ЄХБ як до спецоперації. Вони розробляли плани обов'язкових заходів, визначали терміни виконання та відповідальних осіб за кожним пунктом плану, залучали представників усіх силових і контролюючих органів, партійної та радянської влади на місцях, задіявали значні людські та матеріальні ресурси тощо.

Типовий такий план, наприклад, розробила сумська місцева влада: заходи щодо попередження зібрання віруючих СЦ ЄХБ з приводу проведення весілля у м. Суми у травні 1979 р. Наводимо ці заходи: створити оперативно-координаційний штаб; батькам нареченої роз'яснити радянське законодавство про культури, попередивши їх про неможливість здійснення шлюбного обряду вдома без дозволу райвиконкому; встановити дату та час реєстрації шлюбу та проведення весілля; не допускати спів псалмів біля будівлі ЗАГСу і на вулицях міста; скласти план-схему розміщення садиби та надвірних будівель місця весілля із зазначенням місць входу та виходу, наявність огорожі, розміщення сусідніх будинків тощо; визначити близьких родичів нареченого та нареченої; провести з ними роз'яснювальну роботу з приводу недопущення порушень законодавства про культури; вивчити можливість тимчасового відключення електроенергії на випадок, якщо будуть використані посилювачі

та мікрофон; для встановлення приблизної кількості гостей під приводом перевірки паспортного режиму перевірити адреси проживання родичів молодих; підготувати 2-3 особи для інформування про хід весілля та його підготовку; направити у день весілля на подвір'я батьків нареченої 2 депутатів, які у разі необхідності, повинні скласти акт; підібрати з поміж запрошених 3-4 особи з місць роботи молодих для стримуючого впливу на весіллі; забезпечити присутність фотографа; встановити розклад автобусів, поїздів з метою попередження групового прибуття гостей; силами міліції та дружинників блокувати всі підступи до будинку батька нареченої, задіявши для цього постійні та пересувні пости (кожен по 2 працівника міліції та 6-8 дружинників); задіяти автотранспорт: 20 автобусів, 10 мікроавтобусів, 10 автомобілів і 3 вантажівки; якщо віруючі почнуть молитовні збори під відкритим небом, група дружинників (15-20 осіб) за участі дільничного та 2-3 працівників міліції повинні вилучити поміст і накриття весільної споруди; взяти під контроль міжміські перевезення людей для попередження організованого приїзду віруючих; створити спецгрупу (50 осіб) з працівників міліції, дружинників, прокурора, судді для швидкого реагування на можливі масові порушення громадського порядку тощо [17, арк. 81-85].

Цей план швидше нагадує антитерористичну операцію, аніж взаємодію органів місцевої влади зі своїми земляками. І такі плани розробляли повсюдно.

З прибічниками РЦ ЄХБ і громадами, які ухилялися від реєстрації, проводили велику систематичну роботу з «виховання поваги» до радянських законів і влади: колективні й індивідуальні бесіди у молитовних будинках, на квартирах, у райвиконкомках і прокуратурі. Керівників громад штрафувала на великі суми адміністративна комісія. У результаті цих заходів місцевої влади на середину 1980-х рр. вдалося зменшити кількість прибічників РЦ ЄХБ, але найбільш активні віруючі не хотіли відмовлятися від РЦ, не заперечували проти реєстрації на її умовах.

Неможливість досягти справедливості та свободи совісті у межах радянської держави спонукала до виникнення поміж віруючих церкви ЄХБ емігрантських настроїв. Тривалий час окремі віруючі домагалися виїзду з СРСР, але замість візи вони отримували від влади нові терміни ув'язнення та примусову госпіталізацію до психлікарень [2, с. 165, 205; 3, с. 299].

Однією з каральних установ, де утримували віруючих, була спецпсихлікарня. Так, В. Хайла, мешканця Ворошиловградської обл., батька 15 дітей, у листопаді 1985 р. з невідомих причин перевели з Дніпропетровська до спецпсихлікарні м. Благовещеньск Амурської обл. РРФСР (на шостому році перебування у звичайній психлікарні). В. Хайла запроторили до психлікарні лише за те, що вимагав для себе та своєї сім'ї право жити по-християнськи, описуючи всі беззаконня місцевих органів влади [7, с. 151].

Дітей віруючих церкви ЄХБ у багатьох містах країни органи прокуратури допитували за відсутності батьків. Траплялися випадки, що через допити дітей у школі батьки були змушені не пускати їх на навчання. З цієї причини, наприклад, 26 школярів не ходили до школи у с. Усатово Одеської області чотири дні [10, арк. 18].

Переслідували також дітей, які відвідували Київську церкву ЄХБ: після розгонів богослужінь неповнолітніх дітей відводили до міліції без батьків, тримали їх там довго, допитували, відпускали додому інколи о другій годині ночі, коли припинявся рух міського транспорту. Малолітнім дітям погрожували відправкою до спецколонії, кидали до темної кімнати, вимикаючи світло. 5 травня 1985 р. у відділенні міліції Дніпровського району Києва побили 15-річного Геннадія Шупортяка [10, арк. 20].

Органи КДБ, міліції та виконкоми місцевої влади повсякчас розганяли богослужіння, наклали на віруючих штрафи, часто й адміністративні арешти на 10-15 діб. Вінниця, Запоріжжя, Київ, а також Дніпропетровська, Сумська, Ворошиловградська, Волинська, Донецька, Харківська та Закарпатська області – ось далеко не повний перелік місць, де здійснювали розгони мирних богослужінь. Крім богослужінь, розганяли весілля віруючих (у Харківській, Волинській і Донецькій областях) і навіть похорони. Восени скрізь забороняли «свята жнив», аби віруючі церкви ЄХБ не збиралися на урочисті богослужіння.

Наймасовішими порушеннями законів з боку органів влади були обшуки у помешканнях прибічників РЦ ЄХБ, під час яких конфісковували всю літературу, зошити та навіть папірці, де згадувалося слово «Бог».

Про справжній зміст подібних обшуків говорить такий факт. 17 жовтня 1985 р. співробітники міліції прийшли з обшуком у дім М. Савченка, котрий мешкав у м. Кривий Ріг. У санкції на обшук було написано, що розшукується викрадений мотоцикл, але шукати «ви-

крадений мотоцикл» пішли не у сарай, а у будинок, де нищпорили у шафах, на полицях, в одязі, навіть книгах. Замість мотоцикла конфіскували всю християнську літературу. На заперечення господаря дому: «Біблія та Євангеліє – це не мотоцикл!», представник міліції В. Сапко сказав: «А це ми перевіримо!» [13, с. 18]. У м. Кременчук Полтавської області у служителя ЄХБ В. Шмиголя провели обшук у справі його брата, звинуваченого у спричиненні матеріальних збитків будівельній організації, де той працював. Проте шукали не будівельний матеріал, а вилучили релігійну літературу, магнітофонні касети й особисті рукописи господарів [10, арк. 2].

Часто обшуки проводили за відсутності господарів будинку, навіть зі зломом дверей (як от, в Ізмаїлі Одеської області у квартирах Левицького та Гладірової). У квітні 1985 р. у Донецькій області обшуки пройшли у 14 будинках віруючих. Та численні всесоюзні обшуки відбулися з 12 липня до кінця серпня, в яких найактивнішу участь узяли працівники КДБ. Забирали всю християнську літературу, видану РЦ ЄХБ, а також літературу, надруковану за кордоном чи без зазначення видавництва; магнітофони, касети, друкарські машинки, папір (навіть одну пачку), стрічки для друкарських машинок, фотоапарати, фотокамери тощо. У будинку Козорезових у Ворошиловграді обшук тривав 11 год. Було вилучено християнську літературу, рукописи, магнітофонні касети, документи ЄХБ. На кінець обшуку, увечері того ж дня, у будинок Козорезових прибули 17 працівників КДБ після закінчення обшуків у будинках інших прибічників РЦ у Ворошиловграді [9, арк. 1-2].

Репресіям над сім'єю Козорезових передували спецзаходи, спрямовані на підриив авторитету та посилення недовіри до лідерів церкви з боку віруючих. Для цього від імені начебто братів і сестер ворошиловградської громади органи КДБ та безпосередньо уповноважений у Ворошиловградській області поширили поміж віруючих різних міст анонімний лист про О. Козорезову, У. Германюк і С. Юдінцеву. У ньому жінок на основі перекручених фактів зображували негативно. Голову РЦ Г. Крючкова представляли як покровителя усіх «нечистих справ». Лист написаний грамотно, освіченою людиною, очевидно, з досвідом такої роботи [11, арк. 1].

Таким чином, зберігши високою ціною (всього за майже 30 рр. через табори пройшло понад 2 000 учасників опозиційного руху, деякі по 5-6 разів) один з євангельсько-

баптистських принципів – відокремлення церкви від держави, – багато «ініціативників» фактично почали йти проти інших: демократизм внутрішнього устрою церкви та свобода совісті для всіх.

З першої половини 1970-х рр. рух відокремленців пригальмував свій розвиток, у ньому почала брати верх тенденція до самоізоляції [14, с. 353-354]. Розчаровані та виснажені від репресій і переслідувань віруючі часто поверталися до зареєстрованих громад. Очевидно, що упродовж 1970-х рр. СЦ ЄХБ визнала своїм принципом свідому відмову від реєстрації, який зберігся до нашого часу. На жаль, зростав і дух самоправедності, нетерпимості до лояльних співбратів.

У 1970-ті – 1980-ті рр. члени «гнаного братства» збиралися таємно на приватних квартирах або, подібно до революціонерів, улаштовували зібрання у лісах, але і там їх знаходили та розганяли органи влади. Періодично газети повідомляли про судові процеси над «релігійними екстремістами» – підпільними служителями культу, учителями недільних шкіл, видавцями та розповсюджувачами релігійної літератури тощо.

Так, наприклад, лише з 1962 по 1970 р. молитовні зібрання прибічників РЦ ЄХБ розганяли 986 разів: з арештами, обшуками, побиттями та накладеннями штрафів; вони сплатили державі 94 300 крб. В інші періоди через ще більшу кількість утисків підрахунок провести важче. Кілька разів було викрито та розгромлено, але відновлено, підпільне видавництво «Християнин», яке видало, крім півмільйона Євангелій (сімома мовами), тисячі духовних збірок, «Братских листков», «Вестников истины» і бюлетенів Ради родичів в'язнів ЄХБ [9, с. 16].

Уже в умовах пострадянського суспільства братство церков ЄХБ залишається розділеним на кілька різних угруповань. Причини сучасного євангельсько-баптистського розколу лежать у площині розвитку радянського протестантизму в Україні упродовж середини 1940-х – кінця 1980-х рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бажан О.Г. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000. 332 с.
2. Вести из СССР: Права человека. Кн. 1. Т. 3. Мюнхен, 1991.
3. Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 1950-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ: Рідний край, 2000. 616 с.
4. Державний архів Донецької області. Ф. Р-4021. Оп. 1. Спр. 203.
5. Заватский В. Евангелическое движение в СССР после второй мировой войны. Москва: ИЦ-Гарант, 1995. 560 с.

6. Заявление т. Брежневу Л.И. (26.03.1967 г.) // История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. 4.0. Одесса: ЕААА, 2005. 1 электр. опт. диск (CD-ROM).
7. Лахно О.П. Один рік з історії протистояння між органами радянської влади та Спільною Церквою Євангельських християн-баптистів // Історична пам'ять: Науковий збірник. 2004. № 2. С. 147-155.
8. Лахно О.П. Підпільна видавнича діяльність як прояв опозиційності Спільки Церков Євангельських християн-баптистів // Наука. Релігія. Суспільство. 2007. № 2. С. 45-51.
9. Московские новости. 1990. № 16 (6 мая).
10. Науковий архів Науково-дослідного просвітницького центру (НА НДПЦ) «Меморіал». Ф.160. «Отчетное письмо за 1985 г. Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов, осужденных за Слово Божие в СССР».
11. НА НДПЦ «Меморіал». Ф.160. «Срочное сообщение СРУ ЕХБ, осужденных за Слово Божие в СССР № 7» от

23 июля 1985 г.».

12. НА НДПЦ «Меморіал». Ф.158. АС №1914 // Материалы Самиздата. 1976. № 11 (9 апреля).
13. Положение узников и их семей // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. 1986. № 133.
14. Руденко А.А. Евангельские христиане-баптисты и перестройка в СССР // На пути к свободе совести. Перестройка: гласность, демократия, социализм. Москва: Прогресс, 1989. 494 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф.4648. Оп.5. Спр.280.
16. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.5. Спр.321.
17. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.7. Спр.107.
18. Grant M. Vanya. Eastbourne (G. B.): Victory press, 1977. 160 p.

Лахно Олександр Опозиційні Євангельські християни-баптисти VS органи влади: повсякденні практики радянського соціуму другої половини ХХ століття

У статті робиться спроба проаналізувати конфліктні ситуації між прибічниками Ради церков Євангельських християн-баптистів та органами місцевої влади через призму повсякденних практик радянського соціуму упродовж другої половини ХХ століття.

Ключові слова: Євангельські християни-баптисти, Рада церков, конфлікт, репресії, боротьба

Лахно Александр Оппозиционные Евангельские христиане-баптисты VS органы власти: повседневные практики советского социума второй половины ХХ века

В статье предпринимается попытка проанализировать конфликтные ситуации между сторонниками Совета церквей Евангельских христиан-баптистов и органами местной власти сквозь призму повседневных практик советского социума во второй половине ХХ века.

Ключевые слова: Евангельские христиане-баптисты, Совет церквей, конфликт, репрессии, борьба

Lakhno Oleksandr Opposition Evangelical Christians-Baptists VS authorities: everyday practices of Soviet society of the second half of the twentieth century

Modern national historical science seeks to integrate into the world historical space. As a result, more and more attention is paid to anthropocentrism in studies, that is, human research trends in scientific research are intensifying. In this connection, the relatively new branch of historical knowledge – the history of everyday life – became more widely used. It is known that the subject of her study is the sphere of everyday life of ordinary person through the comprehension of her activities and consciousness in typical spheres of private life. As a result, there is an increase in attention to the study of ideological ideas, religious feelings, manifestations of so-called. «Religious behaviour» in conflict situations related to the relations between believers and the organs of the Soviet atheistic government. The crisis of such relationships did not diminish its severity even in the second half of the twentieth century. Particularly noticeable is the conflict between oppositionally-minded Soviet religious blasphemy laws to supporters of the Council of Evangelical Christian-Baptist Churches and local authorities. It is precisely because of the totality of conflict situations in everyday practice that generalizations of Soviet state party policy towards protestant believers can be made.

The purpose of the article is to analyze the conflict situations between the faithful of the Church of the Union of Ecclesiastics and local authorities in the everyday Soviet society during the second half of the twentieth century.

The scientific novelty of the provisions of the article is determined by the fact that in the national historiography there are no special studies of the problem, but analyzed in the article cases of everyday life before the scientific treatment introduced for the first time. Existing research on similar issues does not focus on everyday life practices of ordinary believers, but addresses the policy of Soviet power and the Communist Party as a whole.

Keywords: Evangelical Christians-Baptists, Council of Churches, conflict, repression, the struggle

Надійшла до редакції 24.01.2018 р.